

”Ja må vi leva uti 120 år!” Titeln på denna skrift kan tyckas utmanande. Men den är inte helt orealistisk. Fyrtioalisterna kan komma att leva i genomsnitt i nästan 90 år. Den medicinska utvecklingen går ständigt framåt. Sjukdomar botas och nya förhindras att uppkomma. Under de senaste tjugo åren har stora hälsoförbättringar skett. Inom bioteknikens område pågår revolutionerande förändringar. Enligt vetenskapen i dag är människans maximala livslängd cirka 120 år. Men det finns forskare som tror att det blir möjligt att tänja på denna livslängd. Vi blir allt äldre och friskare. När fyrtioalisterna nu uppnår pensionsåldern kommer de ha mycket kvar att ge. Men samtidigt visar en rad opinionsundersökningar bland annat de som Pensionsforum låtit göra att åtta av tio vill sluta arbeta före 65 år och 30 procent skulle vilja lämna arbetslivet före 59 års ålder.

Pengarna kommer dock inte att räcka till att leva ett långt och aktivt pensionärsliv. Vi måste helt enkelt arbeta längre. Men då måste också arbetslivet anpassas till de önskemål och förutsättningar som den äldre arbetskraften har.

Skriften ”Ja må vi leva uti 120 år!” är Pensionsforums andra rapport på temat äldre i arbetslivet. Ansvarig för projektet är Magnus Henrekson, nationalekonom och styrelseledamot i Pensionsforum

Författarna Jonas Hellman och Markus Uvell ger i denna personligt hållna uppsats sin syn på vilka arbetsuppgifter som kan tänkas bli vanliga för fyrtioalisterna. Och inte minst vilka hinder som måste bort i dagens arbetsliv för att 55-åringar och äldre ska kunna och vilja fortsätta arbeta.

Stockholm i juni 2000

Ann Lindgren

Verkställande direktör, Pensionsforum

Ja må vi leva uti 120 år!

jonas hellman och markus uvell

förord

– Mitch, jag gillar att bli gammal.

– Gillar du det?

– Det är så enkelt. När man växer upp lär man sig mer och mer. Om man alltid skulle vara tjugotvå, skulle man alltid vara lika okunnig som man var då. Att åldras är inte bara sönnerfall, förstår du. Det är växande. Det är mer än det negativa att man ska dö, det är också det positiva att man förstår att man ska dö, och att man lever ett bättre liv för den skull.1

Replikskiftet är hämtat ur Mitch Alboms populära intervjubok Tisdagarna med Morrie, som länge har legat på New York Times bästsäljarlista. Även den svenska översättningen säljer bra, trots att boken är amerikansk i sin stil.

Morrie Schwartz var en omtyckt universitetslärare i sociologi. I boken är han dödligt sjuk och vet att han bara har kort tid kvar att leva. Hans kropp tynar bort. En av Morries tidigare elever, journalisten Mitch Albom, kommer och intervjuar honom varje tisdag. De kallar sina sammankomster för "Morries sista kurs". Morrie och Mitch talar om livets stora frågor: Kärleken, äktenskapet, familjen, rädslan för åldras och döden.

Det är ingen slump att Tisdagarna med Morrie har slagit så stort. Ålderdom ligger i tiden. Under de närmaste åren kommer många böcker att skrivas som framhåller de ljusa sidorna av åldrandet. Orsaken är att den stora generation som föddes under 1940-talet nu närmar sig pensionsåldern.

Vi är glada att Pensionsforum gav oss i uppdrag att skriva denna uppsats. Det har tvingat oss att betrakta frågor som rör pensionssystemet och arbetsmarknadens regelverk ur ett för oss nytt perspektiv. För den som själv är i trettioårsåldern är det lätt att tycka att de äldre "står i vägen".

För några år sedan talades det mycket om att fyrtiotalisterna "proppar igen" arbetsmarknaden och försvårar för yngre att göra karriär. Om några år är risken stor att det omvända problemet kommer att uppstå. Alla fyrtiotalister kommer att gå i pension samtidigt och ta sina kunskaper och erfarenheter med sig.

Att antalet äldre ökar beskrivs ofta som ett problem. Det beror på att de äldres kunskaper och erfarenheter inte utnyttjas. Vi vill i stället framhålla de positiva sidorna av att människor lever längre och är friska allt högre upp i åldrarna. Det är bra att fler får chansen att njuta av livet på ålderns höst. De äldre tillför samhället mycket av visdom och mänsklighet.

Många har varit oss behjälpliga med råd och tips till vårt skrivande. Vi vill särskilt tacka Siri Kivilinna, 92, vars entusiasm och ungdomliga nyfikenhet givit oss stor inspiration.

Stockholm i juni 2000.

Jonas Hellman och Markus Uvell

Grundare av analysföretaget United Minds.

1 Ahlbom s 117

Introduktion

Rätten till arbete efter 65

"Let old folk work" löd rubriken på utsidan av Economist i september. Inne i tidningen berättar Joe Clark om hur han efter 21 år som ingenjör vid Harvard Industries i Tennessee tvingades gå i pension. Skälet var att fabriken som han jobbade i blev nedlagd. Joe, som då var 62 år, prövade att vara pensionär en tid. Men snart klättrade han på väggarna. Därför gick han till en arbetsförmedling och blev anställd av Manpower.

När Economist talar med Joe har han just fått ett nytt jobb som går ut på att han ska hjälpa ett företag som säljer bildelar att minska sina kostnader. "Jag ser verkligen fram emot att få börja jobba igen", säger han.

Att arbetskraften åldras och att andelen äldre i samhället ökar är inte unikt för Sverige.

Motsvarande utveckling är på gång i alla rika länder, även om Sverige är tidigt ute.

Det växande välståndet har lett till att människan i snitt lever allt längre. Eftersom den faktiska pensionsåldern snarast har sjunkit står en allt större andel av befolkningen utanför arbetskraften. Lite förenklat måste allt färre som förvärvsarbetar försörja allt fler som inte gör det. Effekten förstärks av att de yngre utbildar sig allt längre och i många fall inte träder in på arbetsmarknaden förrän de är i 25-årsåldern.

När beslutet togs år 1913 om att införa en allmän folkpension från 67 års ålder var medellivslängden 56 år. I dag är den 80 år. Och medellivslängden fortsätter att öka. Samtidigt har den faktiska genomsnittliga pensionsåldern sänkts till knappt 60 år. Är det rimligt?

Det är inte svårt att finna argument mot generella höjningar av pensionsåldern. Många har räknat med att gå i pension senast när de fyller 65 år. Eftersom de har jobbat och slitit i många år vill de kunna unna sig att vara lediga under de sista åren av livet.

Problemet är att en sådan betald ledighet kan bli väldigt dyr för de yngre generationerna. Särskilt om medellivslängden ökar. Vi vet ju inte hur länge de som i dag går i pension kommer att leva.

Det handlar inte bara om att den förvärvsarbetande delen av befolkningen måste betala de äldres pensioner. Om färre jobbar är det också färre som är med och betalar för äldreomsorg, sjukvård, skola och all annan skattefinansierad verksamhet.

För den som arbetar mycket låter det lockande att bli ”arbetsbefriad” på ålderns höst. Men under vilka villkor? Med en stor andel pensionärer i samhället är det många som ska vara med och dela på den gemensamma kakan. I ett sådant läge är det inte säkert att alla kommer att vara nöjda med den pension som de är berättigade till. För en del pigga 65-åringar kan det därför vara lockande att vänta några år med att gå i pension och i stället få en högre standard under färre lediga år.

Det nya pensionssystemet gör det möjligt att fortsätta arbeta och spara pensionspoäng efter 65 år. Men som arbetsmarknaden i dag fungerar är det tyvärr få som kommer att kunna utnyttja sig av den möjligheten. De regelverk som omgärdar arbetslivet, och den kultur som dessa regelverk har skapat, bidrar till att tränga ut de äldre.

Upplägg och slutsatser

Denna uppsats handlar om de äldres roll i samhället. I det första kapitlet (Ett långt och lyckligt liv) behandlas fenomenet att människor i Sverige lever allt längre och håller sig friska allt högre upp i åldrarna. Vad beror det på? Hur gamla kan vi bli?

Synen på de äldre varierar i olika samhällen. Historiskt har de äldre ofta betraktats som en belastning. En del varnar för att det kan bli så igen om en allt större andel av samhällets resurser ska gå till att finansiera pensioner och äldreomsorg. Om risken för en ”generationskonflikt” handlar det andra kapitlet (Ett krig mellan gammal och ung?).

Det tredje kapitlet (Från kommandoran till betald solsemester) belyser kortfattat hur äldreomsorgen har förändrats under Sveriges utveckling från ett jordbrukssamhälle till ett industrisamhälle. Vilka krav kommer att finnas på äldreomsorgen i framtiden?

I fjärde kapitlet (Arbetsmarknadens övre åldersgräns) beskrivs hur de regelverk som omgärdar arbetslivet - och den kultur som dessa regelverk har skapat - bidrar till att tränga ut de äldre.

Joe Clark i Tennessee, som Economist berättade om, valde att börja jobba igen efter att han varit pensionär under en tid. Det kontrakt han har med sin nya arbetsgivare tar hänsyn till hans ålder. Han har rätt att ta ledigt någon dag ibland om han känner behov av det. När hans fru går i pension om några år kommer han gå ner till ”halvtid”, vilket i Joes fall betyder att han bara kommer att arbeta under halva året.

Vilka arbetsuppgifter kan den som är över 65 år utföra? Och i vilka former bör det ske? Den frågan behandlas i kapitel fem (De nya äldrejobben).

Fyrtioalialisterna har i kraft av att de är så många gått i täten för utvecklingen på andra områden. När de behövde akademisk utbildning byggdes högskolan ut. När de flyttade

hemifrån sjösattes miljonprogrammet. När de nu börjar närma sig pensionsåldern har det allmänna pensionssystemet reformerats. Och så vidare.

I det sjätte kapitlet (Fyrtioalisternas utmaning) uppmanas fyrtioalisterna att ta sitt ansvar och gå i täten för en förändring av de äldres roll i samhället. Livet slutar inte längre vid 65 år. Att förändra den kultur som genomsyrar arbetsmarknaden kommer att ta tid. Därför är det viktigt att processen inleds så fort som möjligt. En första viktig åtgärd är att ändra de två regelsystem som främst bidrar till att stöta ut de äldre från arbetsmarknaden: Lagen om anställningsskydd, LAS, samt kollektivavtalen.

Idén om att införa undantag från dessa regelsystem för alla över 61 år kan kortsiktigt minska problemen. Men den riskerar samtidigt att leda till nya snedvridningar och orättvisor. Det är dumt att organisera samhället med utgångspunkt från en viss medellivslängd eller en viss ålder alla förväntas sluta förvärvsarbeta. Det behövs enhetliga regelsystem som gör det möjligt för alla som vill och har förmåga att delta i arbetslivet, oavsett ålder.

I dag, när de äldsta fyrtioalisterna är 60 år, längtar många av dem efter att få gå i pension. Men när de väl har varit pensionärer en tid kommer många av dem säkert att bli lika rastlösa som Joe Clark. De kommer att uppleva det som trist att jämt vara lediga. Därför kommer de gärna vilja återvända till arbetsmarknaden.

En del kanske inte orkar jobba mer. Andra vill ha mindre krävande arbetsuppgifter än tidigare. Ytterligare några vill fortsätta arbeta lika mycket som tidigare och spara ihop till en högre pension senare i livet. Alla dessa alternativ måste vara möjliga. Det viktiga är att den som kan och vill inte av myndigheterna hindras från att göra en insats.

Ett långt och lyckligt liv

Siri, 92

Siri Kivilinna, snart 92, är livskraften personifierad. Under vinterhalvåret bor hon i sin lägenhet i centrala Uppsala. Ett par gånger om året sätter hon sig i sin Saab och kör till sin stuga i Oppmanna, norr om Kristianstad i Skåne. I Oppmanna kan hon leva nära naturen och se till grannarnas husdjur. Siri älskar djur. Tidigare hade hon själv en schäferhund, Athos. Så länge Siri kan minnas har hon målat. Totalt har det blivit mellan 2 000 och 3 000 akvareller. Det var först efter att hon hade fyllt 80 år som hon började ställa ut på gallerier. Hon målar detaljrika naturbilder med motiv som ofta finns i trakten kring Oppmanna. Om det är fint väder sitter hon ute och målar, annars i bilen.

Siris bilder håller så hög klass att hon på ålderns höst har blivit en etablerad konstnär. Hon har haft över 20 separata utställningar. Tre gånger har hon ställt ut utomlands, två gånger i Oxford och en gång i Helsingfors. Ett par av hennes verk finns numera på The Department of Prints and Drawings på British Museum i London.

För några år sedan tog Siri flyget till New York ensam för att gå på konstutställningar. Släktingarna fick inget veta i förväg. ”Du förstår, vissa saker berättar man inte”, säger Siri och fnissar.

Siris man stupade i Finska vinterkriget. Hon gifte aldrig om sig. Men hon har två tvillingsöner som också bor i Uppsala.

Fram till Siri gick i pension på sjuttioalet jobbade hon som hushållslärlarinna. Hon vet det mesta om kostämnen och hur man hushåller med mat. Hon har studerat på olika restaurangskolor i Lyon, Paris, Bordeaux och Marseille. År 1951 skrev hon visst en gastronomisk handbok på finska också.

I samband med sin 90-årsdag arrangerade Siri stor fest på Flustret i Uppsala för släktingar och vänner. Nästan 50 gäster var med och firade. Hon ordnade också en särskild fest för grannarna i Oppmanna.

Siri Kivilinnas liv är så rikt på händelser att hon nästan låter som en uppdiktad person. Men hon finns i verkligheten. Det är få 92-åringar förunnat att vara så pigga som Siri. Det är som Siri de flesta av oss skulle vilja vara när vi blir gamla. Påhittiga med ett brinnande intresse för allt som händer. Hennes ålder och långa livserfarenhet gör att hon har förstånd att njuta av livet. Hon tar till vara på de möjligheter som erbjuds henne.

Åldrandet är skrämmande. Vi vill inte bli sjuka och hjälplösa. Vi vill hinna uppleva och utträtta så mycket som möjligt. Umgås med våra barn och barnbarn. Leva ett långt, meningsfullt och lyckligt liv.

Allt fler får chansen att göra det. Förbättrade levnadsvillkor och medicinska framsteg har lett till att vi lever allt längre och håller oss allt friskare. Medellivslängden i Sverige har på hundra år ökat från 52 år till 80 år.

De befolkningsprognoser som Statistiska Centralbyrån, SCB, publicerat under de senaste tjugo åren har systematiskt underskattat kommande generationers livslängd. De har alltid utgått från att den livslängd som tidigare generationer uppnått, plus kanske några år till, är taket. Men de gamla har fortsatt att leva allt längre. Om medellivslängden ökar lika mycket under det här århundradet som under 1900-talet kommer den vid nästa sekelskifte, år 2100, att vara hela 108 år.

Hur gamla kan vi bli?

Kommer medellivslängden att öka lika mycket under 2000-talet som under 1900-talet? En faktor som talar emot det är att många farliga sjukdomar redan är utrotade. En annan att brist på mat inte längre är något stort problem i Sverige. Snarare är det ett problem att en del äter för mycket och för onyttigt.

Samtidigt finns det andra faktorer som talar för en fortsatt ökad medellivslängd. Även om medelvikten blir allt högre bland 18-åringar som mönstrar är det tydligt att det finns en medvetenhet om problemet. Det är "inne" att motionera och tänka på sin hälsa. Rökningen minskar.

Arbetsmiljön är i dag betydligt bättre än den var för ett halvt sekel sedan. Hälsosofarliga och fysiskt slitsamma industrijobb har ersatts av kontorsjobb eller nya industrijobb i välstädade maskinhallar.

Det finns en naturlig eftersläpning i statistiken över medellivslängden. De som i dag dör vid 80 års ålder växte upp under de förhållanden som rådde under 1920- och 1930-talen. De födde barn under andra världskriget och förvärvsarbetade under 1940- och 1950-talen. Det vore märkligt om de förändringar av levnadsvillkoren som skett sedan dess inte skulle påverka den genomsnittliga livslängden.

Bara under de senaste tjugo åren kan stora hälsoförbättringar märkas. Det har blivit mindre vanligt med demens, stroke och cirkulationsrubbnings. Färre har dött i hjärt- och kärlsjukdomar, tumörer eller sjukdomar i matsmältningsorganen. Även antalet olyckor och självmord har minskat.²

Den medicinska utvecklingen har gått framåt. Förutsättningarna för att kunna bota olika sjukdomar har förbättrats. Inget tyder på att denna utveckling nu skulle ha avstannat. IT gör att medicinska kunskaper blir "gränslösa". Läkaren behöver inte befinna sig på samma ort som sin patient. Virtuella operationstekniker förenklar kirurgens arbete. Ny teknik inom bildagnostik medför att sjukdomar kan upptäckas på ett tidigare stadium.

Ett växande forskningsområde är elektroniska implantat. Det är redan i dag möjligt att operera in implantat som genom en dator och mikrofon kan ge vissa döva patienter hörseln tillbaka. I

New York finns en 62-årig blind man som har fått synen tillbaka med hjälp av en minikamera, som sänder bilder till hans hjärna genom elektroder.³

De kanske allra mest revolutionerande förändringarna sker inom bioteknikens område. I USA finns ett företag som erbjuder privatpersoner att lämna cellprover som tas från kindens insida. För strax under 2 000 kronor förvaras de nedfrysta cellerna av företaget, så att de i framtiden ska kunna användas som bas för att odla fram nya vävnader och organ till kroppen. Med dagens teknik går det att odla fram vävnader som brosk, ben och hud. Inom en 20-årsperiod kommer det troligen även gå att odla fram mer komplicerade organ som njure, lever och hjärta. Det betyder i så fall att människan kommer att kunna tillverka sina egna reservdelar. En ganska ny upptäckt är att så mycket som en tredjedel av alla tumörer orsakas av vanliga virus. Om 20 år tror forskarna att det kommer att finnas vaccin mot vissa cancerformer. Människans maximala livslängd är enligt vetenskapen cirka 120 år.⁴ Äldre än så blir vi inte ens om vi lever ett sunt, lyckligt och kärnfriskt liv. Men bara 120 år är ganska mycket. Det betyder att det finns ett stort utrymme för medellivslängden att fortsätta öka över dagens 80 år.

De ökade kunskaperna om människans arvs massa gör att en helt ny världsbild öppnar sig. Förändringen har av forskare liknats vid övergången från medeltiden till renässansen.⁵

De mest optimistiska forskarna hävdar till och med att det i framtiden kommer gå att tänja på människans maximala livslängd. Försök som gjorts med möss visar att det går att "fördröja" deras åldrande utan några synbara negativa biverkningar. Om det går att förlänga människans maximala livslängd lika mycket procentuellt skulle vi åtminstone i teorin kunna bli 150 år. Lycklig efter 80?

Vill vi bli så gamla? Tidigare var den dominerande uppfattningen att ökad medellivslängd också i snitt leder till fler år av sjuklighet i slutet av livet. Så var det bara, det gick inte att göra något åt. De flesta som passerat 80 var sjuka.

Glädjande nog visar de senaste årens utveckling att det inte behöver bli så. Dagens 80-åringar är i snitt mindre sjuka än vad 80-åringar tidigare har varit.⁶ De äldre behåller sin hälsa och klarar sig själva allt högre upp i åldrarna.

På sätt och vis har en "fördröjning" av åldrandet redan inträffat. Statistiska Centralbyrån räknar med att en 80-åring på 2030-talet inte kommer att ha högre dödsrisk än en 72-åring hade år 1978. En 65-åring kommer inte att ha högre dödsrisk än en 55-åring hade år 1978. Om SCBs bedömning stämmer kommer hela åldersskalan under femtioårsperioden 1978–2032 att förskjutas med nästan tio år.⁷

Det är inte bara prognoserna över den framtida medellivslängden som överträffats. Även prognoserna över de äldres hälsa måste nu revideras.

De flesta är överens om att vårdkostnaderna kommer att öka när fyrtilialisterna blir gamla. Men frågan är hur stor ökningen blir, och exakt när den inträffar?

Tidigare prognoser har pekat på att vårdkostnaderna kommer att öka med 60 till 70 procent under perioden från nu fram till år 2030. Men enligt den senaste Långtidsutredningen bygger dessa prognoser på allt för pessimistiska antaganden om de äldres hälsa. Med dagens hälsoutveckling är ett mer rimligt antagande att vårdkostnaderna "bara" kommer att öka med 20 till 30 procent under denna period.⁸ Det är mycket det också. Men det är mer lätthanterligt. I stället kommer kanske det riktigt stora vårdbehovet först att uppkomma under 2030-talet, när fyrtilialisterna fyller 90 år.

Från smärtlindring till eliminering

Forskaren Burton Weisbrod har delat in den medicinska teknikutvecklingen i tre nivåer.⁹ Den första nivån är non technology, att läkarvetenskapen inte har någon teknik för att bota sjukdomen. Den andra nivån är halfway technology. Vid denna nivå finns det teknik för att behandla sjukdomens symptom, men det saknas fortfarande kunskaper om dess

grundläggande orsaker. För AIDS, vissa typer av cancer och vissa typer av hjärtsjukdomar är det i dag halfway technology som gäller.

Den tredje nivån för den medicinska utvecklingen är high technology. Vid denna nivå har läkarvetenskapen lyckats skaffa sig kunskap om de grundläggande orsakerna till en sjukdom. Den kan motverka att sjukdomen uppkommer alternativt bota de patienter som drabbas. För sjukdomar som tuberkulos, polio och difteri finns det i dag high technology.

När utvecklingen går från non technology till halfway technology ökar sjukvårdsutgifterna och den synliga sjukligheten. De som drabbas dör inte direkt utan lever vidare med ett stort hjälpbehov. När utvecklingen går från halfway technology till high technology minskar däremot sjukligheten och sjukvårdsutgifterna, eftersom åtgärder kan sättas in som gör att sjukdomen inte ställer till med några större problem.

Enligt Burton Wiesbrod rörde sig läkarvetenskapen under 1900-talet gradvis från non technology till halfway technology för flera sjukdomar. Det var en viktig förklaring till att sjukvårdskostnaderna ökade, hävdar han. Förhoppningsvis kommer läkarvetenskapen under 2000-talet att gå över från halfway technology till high technology för ett antal av de sjukdomar som i dag drabbar äldre. Det innebär i så fall att det lidande som dessa sjukdomar i dag orsakar kommer att försvinna.

Burton Wiesbrod var själv för några år sedan ganska pessimistisk i sin bedömning av möjligheterna att på kort sikt få bort de sjukdomar som i dag är mest vårdkrävande. Men den medicinska utvecklingen går ständigt framåt, så varför inte?

Allt trevligare vara gammal

Det går att ha ett innehållsrikt liv även efter 80-årsdagen. Siri Kivilinna är bara ett exempel på detta.

Sociologiprofessor Lars Tornstam hävdar att hans forskningsområde, de äldres villkor i samhället, delvis är offer för en "guldåldermyt".¹⁰ I antikens Grekland var den allmänna föreställningen att människor skulle ha haft det bättre förr. Utvecklingen gick inte framåt, det blev i stället bara sämre och sämre, trodde de gamla grekerna. På motsvarande sätt tror många i dag att villkoren för de gamla successivt försämrats.

Enskildheter kan alltid diskuteras, men i stort har de gamla aldrig tidigare haft det så bra som i dag. Att medellivslängden ökar är delvis en avspeglning av detta. Aldrig tidigare i historien har de gamla, i snitt, haft så hög ekonomisk standard och tillgång till så bra sjukvård och äldreomsorg. Hushållsmaskiner, centralvärme, elektrisk belysning, hissar, hörselslingor, rullstolar, anpassning av bostäder, hemtjänst och färdtjänst med mera har bidragit till att göra de äldres tillvaro bekvämare.

Ständigt dyker det upp nya produkter som gör det lättare att klara sig med olika former av funktionshinder. I takt med att fyrtioåringarna blir äldre kommer marknaden för sådana produkter att växa. Detta är ett viktigt användningsområde för så kallade bredbandstjänster. Med bredband kommer det bli lättare att exempelvis göra beställningar eller ta emot handledning utan att behöva lämna hemmet.

Många gamla känner sig i dag ensamma och isolerade. Men även inom detta område görs framsteg. Förändringar i befolkningsstrukturen och människors levnadsvanor gör att de gamlas sociala liv i framtiden troligen kommer att förbättras.

I dag lever kvinnor i snitt fyra år längre än män, vilket sannolikt delvis beror på att männen tidigare hade hårdare arbetsförhållanden. Enligt SCB minskar skillnaden i livslängd mellan könen. Det betyder att det på sikt kommer att bli färre änkor. Gamla som lever i par har bättre möjligheter att erbjuda varandra hjälp och stöd.

Tidigare flyttade barnen till städerna medan deras gamla föräldrar bodde kvar på landsbygden. Olika generationer inom samma familj skiljdes åt. Nu har befolkningen blivit så koncentrerad till städerna att de vuxna barnen och deras föräldrar ofta bor i samma stad. Det gör att mor-

och farföräldrar lättare kan hjälpa till med sådant som barnpassning. Det gör också att utflugna barn har bättre möjligheter att besöka och hjälpa sina gamla föräldrar. Stadslivet blir allt mer socialt. Sverige håller på att få en urban storstadskultur. Nöjesutbudet ökar hela tiden. Detta har dagens gamla inte dragit så stor nytta av, men fyrtiotalisterna kommer säkert göra det när de blir pensionärer.

Trots att syskonkullarna minskat har dagens gamla fler anhöriga i livet än vad tidigare generationer haft i motsvarande ålder. Summan av barn, syskon och släktingar som de kan vända sig till är större.

De anhöriga tar som regel ett stort ansvar för att hjälpa sina äldre släktingar. På varje timme offentligfinansierad äldreomsorg går det uppskattningsvis två till tre timmar som anhöriga lägger ner utan ersättning.¹¹ Det är mindre än i många andra länder där den offentliga sektorn inte är lika utbyggd. Men det visar att de anhöriga spelar en viktig roll.

Enligt Karin Bush Zetterbergs studier av civilsamhället hjälper tre av fyra sina föräldrar eller svärföräldrar med tid eller arbete. En av fem är ”omsorgsvårdare”, det vill säga hjälper någon sjuk, handikappad eller äldre utan betalning.¹²

Att andelen äldre ökar pressar upp de offentliga utgifterna. Det försvårar också för utflugna barn att ställa upp och hjälpa sina gamla föräldrar. Det går färre barn per förälder.

Samtidigt är dagens gamla friskare och piggare än vad människor i motsvarande ålder tidigare har varit. De har bättre mediciner och tekniska hjälpmedel till sitt förfogande. De har också mer pengar som de själva kan köpa tjänster för.

Ur ett utifrånperspektiv framstår ekvationen som löst: Låt pigga äldre sälja tjänster till andra gamla. Det skulle både ge staten ökade skatteintäkter och de gamla en behagligare tillvaro. Men för de politiska beslutsfattarna är ekvationen inte fullt så enkel. De gamla håller på att förvandlas till ett stort samhällsproblem. Varför?

2 Folkhälsorapport 1997.

3 Computer Sweden 25/1 2000.

4 Hayflick (1994).

5 Teknisk Framsyn – Hälsa, medicin, vård, s 13.

6 Bilaga 8 till LU 1999/2000 s 59.

7 Bilaga 8 till LU 1999/2000 s 11.

8 Bilaga 8 till LU 1999/2000 s 9.

9 Ohlsson, Broom och Nilstun s 52–55.

10 Tornstam, Odén och Svanborg s 25.

11 Bilaga 8 till LU 1999/2000 s 76.

12 Bush Zetterberg s 74.

Ett krig mellan gammal och ung?

Synen på äldre i historiska kulturer

Att gamla uppfattas som en belastning är tyvärr inget nytt fenomen. ”Det äldsta ålderdomshemmet var ättestupan”, skriver Ivar Lo-Johansson i Ålderdoms-Sverige. ”När en åldring blev så orkeslös att han bara var de anhöriga till besvär, samlades släkten och förde gamlingen bort till branten av ättestupan. Med en lång stång, som var och en av släkten måste hålla i, stöttes den gamla ut för stupet. Så lyder ättestupstraditionen.”¹³

Det finns flera platser i Sverige som utpekats som gamla ättestupor. Men forskarna är oeniga om ättestuporna någonsin har använts i verkligheten. Det finns också bevarade ”ättekäppar” som sägs ha använts för att slå ihjäl gamla.

Om ättestuporna har använts i någon större omfattning så var det under vikingatiden eller ännu tidigare. Liknande berättelser förekommer om flera historiska kulturer. De svenska samerna påstås exempelvis förr i tiden ha puttats sina gamla över bergskanter.

I sin bok Ålderdomen berättar Simone de Beauvoir om hur de äldre betraktats i olika historiska kulturer. De äldres största tillgång är deras minnen och deras erfarenheter, konstaterar hon. Vad de saknar är krafter och hälsa, vilket gör att de har svårt att förnya sig. Därför är det inte så konstigt att de äldre värderas högre i stabila och hierarkiska samhällen än i samhällen där det sker snabba förändringar. Under krig och oroligheter är det som regel yngre ledare som styr. Då betraktas de äldre som en belastning.

Den kinesiska kulturen är känd för att värdera sina äldre högt. Ingen annan civilisation har varit så statisk under flera hundra år som det kinesiska kejsardömet.

Enligt Simone de Beauvoir är det troligt att romarna i gamla tider hade som sed att göra sig kvitt de gamla genom att dränka dem. Det fanns ett talesätt att man skickade de gamla ad pontem – till bron.

Med tiden blev den romerska republiken ”mäktig, väl sammanhållen och konservativ”. Under slutet styrdes den av en oligarki som favoriserade de gamla. De äldres röster vägde tyngre än de yngres. De gamla männen hade, liksom i det kinesiska kejsarriket, en obegränsad makt över sin familj. De kunde döda eller sälja sina barn utan att det fick några rättsliga konsekvenser. En son som slog sin far betraktades däremot som ett monstret – han tillhörde inte längre den mänskliga gemenskapen.

När det romerska riket successivt föll samman förlorade de äldre sina privilegier. Kejsaren, som var relativt ung, regerade utan senaten. Under sammanbrottet skrev den 63-årige senatorm Cicero en bok med titeln Om ålderdomen. I boken använder han en pigg åttioåring, Cato den äldre, som sitt språkrör för att visa att senaten bör få tillbaka sina maktbefogenheter. Cato framför i boken flera olika argument. Bland annat hänvisar han till behovet av trygghet och stabilitet. ”Stater har alltid störtats av unga män, räddats och återställt av gamla”, säger han. Kris i befolkningsfrågan?

Redan i sin bok Kris i befolkningsfrågan, som utkom 1934, uppmärksammade Alva och Gunnar Myrdal fenomenet att befolkningsstrukturen i Sverige höll på att förändras. De rekommenderade en radikal omfördelning av ekonomiska medel för att stimulera barnafödandet. Om inte en sådan omfördelning genomfördes skulle stora problem uppstå: ”En relativt större del av våra inkomster kommer gå åt för att draga försorg om alla dessa gamla. Kostnaden för den sociala och den individuella försörjningsplikten komma att trycka allt tyngre”, varnade de.

I förlängningen kommer ökningen av andelen äldre också leda till att viljan att garantera dessa en dräglig tillvaro urholkas, hävdade makarna Myrdal. ”Folk försakar sig med glädje för sina barn – de ser till och med däri gärna ett värdigt livsmål – men icke för sina gamla.

Naturligtvis äro de humana impulserna tillräckligt starka för att de gamla skola bli försörjda. Men det kommer att ske under en stigande känsla av olust över landet.”¹⁴

Samma linje var Ivar Lo-Johansson inne på. ”Med åldringarnas katastrofala övertalighet följer bland annat försörjningsproblem av oanade mått”, skriver han i Ålderdoms-Sverige. Han målar upp en hotfull bild av vilka effekter den förändrade befolkningsstrukturen kommer att leda till:

”I ett åldringsöverbefolkat land uppstår alltid stora generationsmotsättningar. De gamla försöker säkra sin ’rätt’. De unga bestrider att ålderdom är en ’rätt’. Ålderdom betyder snarast orätt. Ett krig mellan gammal och ung inträder. De gamla organiserar sig mot de unga och försöker behålla makten. Åldringarna kommer att försöka att med antalets och det parlamentariska systemets hjälp hålla platserna. De unga kommer att kräva rösträttsålderns sänkning till femton år och att alla över sexti år ska berövas sin rösträtt.”

Den omfördelningspolitik som makarna Myrdal rekommenderade har i stor utsträckning förverkligats. Under den senare halvan av 1900-talet byggdes de offentliga välfärdssystemen ut. Men det ledde inte till någon ökning av barnafödandet. I dag, när de offentliga välfärdssystemen är väl utbyggda och vi dessutom befinner oss på toppen av en högkonjunktur, är barnafödandet rekordlågt. Under de tre senaste åren har antalet nyfödda till och med varit lägre än antalet döda i Sverige, vilket tidigare inte inträffat sedan år 1809. Det skulle troligen gå att pressa upp barnafödandet med hjälp av ekonomiska drivkrafter. Men är det rimligt att genom politiska beslut på nationell nivå försöka styra människors till att skaffa fler barn?

Ett skäl till att barnafödandet minskat är att föräldrarna inte längre är beroende av att ha egna barn som försörjer dem när de blir gamla. Försörjningen kan ordnas genom sparande eller genom omfördelning via skatter. Att föda barn konkurrerar i dag med en lång rad andra aktiviteter, som exempelvis att hinna göra karriär och ha en aktiv fritid. Jämställdheten inom arbetslivet skulle säkert minska om kvinnor i större utsträckning var lediga för barnafödande. Ur ett nationellt perspektiv är det låga barnafödandet inget större problem. Det skulle kanske inte skada om Sverige hade fler invånare. Men befolkningen kan öka ändå genom invandring, vilket också har skett. Sedan makarna Myrdal skrev Kris i befolkningsfrågan har Sveriges invånarantal ökat från 6,2 miljoner till 8,8 miljoner. År 2025 beräknas antalet invånare vara uppe i 9,3 miljoner. Någon risk för att landet ska avfolkas föreligger inte.

Den förändrade befolkningsstrukturen har medfört att en större andel av samhällets resurser i dag används till att finansiera de gamlas omsorg och uppehälle. Men förändringen har hittills inte varit så påfrestande som Alva och Gunnar Myrdal eller Ivar Lo-Johansson förutspådde att den skulle bli. En förklaring är att dagens åldringar är friskare än vad de gamla var när de skrev sina böcker.

Under de kommande decennierna kommer andelen äldre dock att öka ytterligare. Då finns en risk att den generationsmotsättning som makarna Myrdal och Lo-Johansson beskriver kommer att uppstå.

Äldre som en belastning

Under 2000-talet kommer det att inträffa en ”åldringsexplosion” i alla rika länder. Sverige är först ute. Förklaringen är att svenska kvinnor födde fler barn under 1940-talet än vad exempelvis tyska och brittiska kvinnor gjorde, eftersom Sverige stod utanför andra världskriget. Detta avspeglar sig i den svenska befolkningsstrukturen. Från och med år 2005 och under något decennium framåt kommer andelen ”yngre äldre” att öka. Den riktigt stora prövningen kommer troligen under 2020-talet, när fyrtiotalisterna fyller 80 år. Då kommer andelen ”äldre äldre” att bli större än någonsin tidigare.

Politikerna har vidtagit vissa åtgärder för att förekomma åldringsexplosionen. Under 1990-talet infördes ett nytt allmänt pensionssystem. Det gamla ATP-systemet förutsatte att den ekonomiska tillväxten skulle ligga på en viss nivå. Annars skulle det bli väldigt dyrt för de yngre generationerna att betala de pensioner som utlovats till de äldre.

Med det nya pensionssystemet kommer pensionerna att justeras ner om tillväxten blir lägre. Det nya systemet är alltså mer robust. Åtminstone så länge framtidens pensionärer nöjer sig med den pension de är berättigade till enligt de nya reglerna. Om tillväxten blir låg finns förstås alltid risken att pensionärerna blir missnöjda och i efterhand driver igenom regeländringar.

Problem kan också uppstå om medellivslängden ökar. Pensionssystemet är uppbyggt enligt principen att var och en ska spara ihop till sin egen pension. Fast egentligen handlar det inte om enskilt sparande, utan om samlande av "pensionspoäng". De pensionspoäng som vi lyckas samla ihop under yrkeslivet delas upp på så många år som vi antas ha kvar att leva när vi går i pension.

I dag är medellivslängden 80 år. Det innebär att de ihop sparade pensionspoängen fördelas på 15 år för den som går i pension vid 65. Men om medellivslängden ökar till 90 år ska alltså pensionspoängen fördelas på 25 år i stället för på 15 år. Det blir mindre pengar per år. Pensionssystemet har reformerats för att undvika risken att kostnaderna skenar iväg. Men än så länge har ingen åtgärd vidtagits för att möta det växande behovet av resurser till äldreomsorg.

När Socialstyrelsens förre generaldirektör Claes Örtendahl lanserade idén att fyrtiotalisterna själva ska börja avsätta pengar till sin framtida äldreomsorg mötte han starkt motstånd från riksdagens socialutskott. "Tycker man att vi fyrtiotalister har för mycket pengar så får det regleras på annat sätt", förklarade miljöpartisten Thomas Julin. Inte heller utskottets vice ordförande, socialdemokraten Ingrid Andersson, var entusiastisk. Enligt hennes uppfattning är det bättre att ersätta den gamla värnskatten med en "vårdskatt" än att tvinga fyrtiotalisterna att spara själva.¹⁵

Bilden är inte särskilt uppmuntrande: De äldre stöts ut från arbetsmarknaden. Pensionerna riskerar att bli för låga. Kostnaderna för äldreomsorg kommer att öka.

Om inget görs för att hantera dessa problem finns en risk att Alva och Gunnar Myrdal kommer att få rätt i sina farhågor: Förändringen av befolkningsstrukturen kommer att ske "under en stigande känsla av olust över landet".

13 Lo-Johansson s 13.

14 Myrdal & Myrdal s 103.

15 Dagens Nyheter 26/11 1996.

Från kommandoran till
betald solsemester

Ökat välstånd

För hundra år sedan, år 1900, var medellivslängden i Sverige 52 år. I dag är den 80 år. Ökningen på nästan 30 år ger en fingervisning om hur mycket levnadsstandarden har förbättrats. Vi mår i dag bättre, äter bättre, har bättre hygien, bättre arbetsmiljö och bättre bostäder än vad folk i allmänhet hade för hundra år sedan.

I ett tvåhundraårsperspektiv är förändringen ännu större. Redan under 1800-talet skedde stora framsteg vad gäller människors levnadsvillkor. För 200 år sedan, år 1800, var medellivslängden 38 år. Folk dog av hungersnöd, missväxt och farsoter. Sjukdomar som smittkoppor, tyfus och dysenteri stod för en stor andel av dödligheten.

Under 1800-talet var ”lungspot” – tuberkulos – en fruktad sjukdom som krävde många dödsoffer. Något enstaka fall av tuberkulos förekommer fortfarande, men det är en mycket ovanlig sjukdom.

År 1900 dog ungefär vart femte barn före ett års ålder. I dag drabbar detta öde ungefär ett barn av 300. Tidigare ökade medellivslängden främst på grund av sjunkande barnadödlighet. Numera är barnadödligheten så låg att den successivt ökande medellivslängden nästan enbart beror på att de äldre blir äldre.

I början av 1800-talet var infektionssjukdomar orsaken till mer än 20 procent av dödsfallen. Hundra år senare hade andelen sjunkit till fem procent. Efter att penicillinet upptäcktes har andelen som dör i infektioner sjunkit till under en procent.

En viktig förklaring till att så många allvarliga sjukdomar har försvunnit är medicinska framsteg. En annan är att hygien och levnadsstandard har förbättrats. Detta tillsammans gör att färre dör i förtid. Av de som föddes på 1860-talet fick färre än 60 procent uppleva sin 50-årsdag. Av de som är födda på 1940-talet har, som en jämförelse, över 90 procent fått uppleva sin 50-årsdag.

Att de materiella villkoren har förbättrats är välkänt. Ändå är det en vanlig uppfattning att förhållandena totalt sett skulle ha varit bättre förr. Att människor då skulle ha varit mindre stressade, mer hänsynsfulla och tagit bättre hand om sina anhöriga. Inte minst är denna föreställning vanlig bland äldre. De tycker att utvecklingen går för snabbt och att de inte blir bemötta med tillräcklig respekt från yngre personer.

”Den gamla goda tiden”

Idén att det var ”bättre förr” är väl inrotad. År 1978 arrangerades ett seminarium om de äldres villkor. I sitt öppningsanförande sade dåvarande socialministern Rune Gustavsson så här:

”I gårdagens samhälle fanns ett mönster med tre generationer i familjen, som innebar en naturlig plats för de äldre i familjegemenskapen och också en naturlig omsorg för de äldre. I den familjegemenskapen fanns också meningsfulla uppgifter för de gamla. Med den ändrade familjeroll vi har fått på senare år har också i hög grad attityden till gamla förändrats.”

Föreställningen att människor i det gamla bondesamhället skulle ha levt i tregenerationsfamiljer är vanlig. Men enligt Lars Tornstam, professor i sociologi, är den i huvudsak är felaktig. Studier som gjorts visar att andelen hushåll med mer än två generationer bara undantagsvis översteg sju procent. 16 De tregenerationsfamiljer som förekom tillhörde som regel de mer välbeställda i samhället.

Bland de mindre välbeställda var det ovanligt med tregenerationsfamiljer. Mor- och farföräldrarna hade ofta strukit med redan innan deras barnbarn föddes. Och om de fortfarande var vid livet bodde de sällan tillsammans med sina barn.

I bondesamhället tryggade människor sin ålderdom genom så kallade undantagskontrakt. Det innebar som regel att föräldrarna överlät gården till den äldsta sonen som i sin tur påtog sig ansvaret för att försörja föräldrarna under resten av deras livstid. Föräldrarna fick ofta bo i en mindre stuga som låg på gårdens ägor. Alternativt byggde sonen och hans familj en ny större gård och föräldrarna fick bo kvar i ”gammalgården”.

De äldre som inte hade någon gård eller annan egendom att luta sig emot var hänvisade till fattigvården. Det gjordes ingen skillnad mellan fattigvård och äldrevård. Kyrkan hade rätt att ta ut en tionde av sina församlingsbor som skulle gå till att hjälpa de fattiga. I praktiken gick det ofta till så att bönderna bytte sin tionde mot att de inhyste ett antal av socknens

hjälpbehövande. "Inhysningshjonen" fick mat och husrum mot att de hjälpte till på gården. Detta kunde även gälla äldre.

De medellösa åldringar som inte kunde arbeta var hänvisade till fattigstugan eller blev utauktionerade till den familj som krävde minst ersättning för att ta hand om dem. Både fattigstugor och utauktionering av fattiga förekom ända in på 1900-talet.

Hur livet i fattigstugan kunde gestalta sig har vi fått lära oss genom en av Astrid Lindgrens berättelser om Emil i Lönneberga. Kommandoran, som är föreståndarinna för fattigstugan, äter själv upp all den julmat som bönderna i gårdarna runt omkring har skänkt till de fattiga. Emil tycker synd om fattighjonen och bjuder därför hem dem på julbord. Enligt berättelsen är fattighjonen helt förstummade av julbordet. De har aldrig sett ett sådant överflöd av mat.

Även de äldre som var satta på undantag levde ofta ett kärvt liv. Den mat som gården producerade räckte inte alltid för att mätta alla munnar. I sådana lägen var det kanske inte så konstigt att de äldres behov nedprioriterades. Enligt Lars Tornstam finns det åtskilliga fall dokumenterade där undantagskontrakten ledde till konflikter mellan generationerna.

De vuxna barnens behandling av sina gamla föräldrar var inte alltid hjärtlig. Om det än i dag förekommer barnmisshandel är det lätt att föreställa sig att det för 150 år sedan förekom misshandel, och till och med mord, av äldre. Särskilt i de fall då dessa utgjorde en stor ekonomisk börda för familjen.

I bondesamhället levde de gamla närmare sina vuxna barn än vad de gör i dagens samhälle. Men levnadsvillkoren var som regel kärva och närheten var påtvingad. De gamla var beroende av sina barns välvilja. Omvänt hade barnen en skyldighet att försörja sina gamla föräldrar, oavsett om resurserna räckte eller ej.

De kollektiva lösningarnas epok

Under 1880-talet började åldringsfrågan uppmärksammas politiskt. Allt fler försörjde sig genom lönearbete och saknade därmed försörjning på ålderns höst. I den stora generation som föddes under 1820- och 1830-talen hänvisades många till fattigvården. Var det en rimlig ordning?

Den liberale riksdagsmannen Adolf Hedin föreslog i en riksdagsmotion år 1884 att en ålderdoms- och invaliditetsförsäkring skulle införas. Den som hade blivit utsliten eller skadad i sitt arbete borde få bidrag till sin försörjning, menade Hedin. Det dröjde dock till år 1913 innan en variant av hans förslag genomfördes.

År 1936 antog riksdagen ett förslag om att införa allmän folkpension. Det blev startskottet för en omfattande utbyggnad av offentliga åtaganden gentemot de äldre. Utbyggnaden skedde längs två huvudlinjer. Dels infördes offentliga pensioner till alla, dels skattesubventionerad service och omvårdnad till behovande.

Gamla människor skulle inte längre behöva uppfatta sig själva som en belastning för samhället. Därför separerades åldringsvården från fattigvården. De äldre som inte kunde bo kvar hemma skulle erbjudas plats på ålderdomshem som drevs av kommunerna. Pensionen kunde de använda för att betala för sig, så att de slapp vara beroende av fattighjälp. När deras pensioner inte räckte till skulle det offentliga erbjuda dem vård och hjälp in natura.

Industrialiseringen hade medfört stora befolkningsomflyttningar. Därmed hade många äldre blivit separerade från sina barn. Olika generationer inom samma familj bodde inte längre på samma ort. Detta var en av drivkrafterna bakom införandet av pensioner och utbyggnaden av den offentliga äldreomsorgen. Att barnen ensamma skulle ta hand om sina föräldrar framstod som allt mer orealistiskt.

Men den nya ordningen hade också nackdelar. Arbetarförfattaren Ivar Lo-Johansson riktade under början av 1950-talet skarp kritik mot att äldre människor tvingades in på ålderdomshemmen mot sin vilja. Han var också kritisk till den passiva miljö som de äldre tvingades vistas i. "Man behöver inte gå långt i ett ålderdomshem förrän en gamling, efter att

ha talat om sina krämpor, drar en in till sängen för att visa ett kort av barn eller barnbarn”, skriver han i sin bok Ålderdoms-Sverige. Och han fortsätter:

”När åldringen visar det hörnbrutna amatörkortet är det framför allt för att söka individualisera sig själv. Det är självkänslans revolt mot den onyanserade ålderdomshemsmassan av likar . . . Den mentala miljön på ålderdomshemmet är fientlig mot sådan individualisering. Alla lika är ett rättvisekrav som i sig självt strider mot personifieringen.”¹⁷

Ivar Lo-Johansson ville att de gamla skulle få bo kvar i hemmet så länge det är möjligt.

”Hemvård i stället för vårdhem” var ett begrepp som han myntade.

Kritiken mot ålderdomshemmen hörsammades delvis. Senare under 1950-talet infördes den kommunala hemtjänsten. Kommunerna skulle erbjuda både slutna äldreomsorg i form av ålderdomshem och öppen äldreomsorg i form av hjälp till de gamla i deras egna hem.

”Målet var att avskaffa Fattigsverige för gamla, minska beroendet av familjen för vård och omsorg och ersätta det med pension och vetenskapligt utformad äldreomsorg i offentlig regi”, skriver Per Broomé och Pirkko Jonsson i sin bok Äldreomsorgen i Sverige. ”Lagstiftningen skulle undanröja ekonomiska skillnader mellan äldre och göra de äldre mer oberoende av andra för sin försörjning. Det rationella, vetenskapliga synsättet skulle reformera äldreomsorgen.”¹⁸

År 1957 hölls folkomröstning om att införa en allmän tilläggspension, ATP. Redan då höjdes varnande röster för att systemet vältrade över kostnader på kommande generationer. ”Det är inte solidaritet att vi, som i dag bestämmer, skaffar oss favörer genom att göra dem betalningsskyldiga, som ännu inte har sitt ord med i laget”, sade Högerpartiets ledare Jarl Hjalmarsson i riksdagsdebatten. Men kritiken tystnade efter att systemet hade införts. Snart ansåg alla politiska partier att pensionerna borde betalas direkt via skattsedeln, inte via ett sparande som tar tid att bygga upp.¹⁹

De reformer som genomfördes under perioden 1930 till 1980 bidrog till att göra de äldre mindre beroende av sina barn, och till att befria barnen från det tunga ansvaret att behöva försörja sina gamla föräldrar. Men reformerna innebar också oflexibla och i vissa stycken omänskliga lösningar. Det blev mycket av anonyma sjukhuskorridorer. Äldreomsorg utformad med utgångspunkt från industrisamhällets tänkande.

Framtidens äldreomsorg

Varje tid har sina lösningar, vilka är anpassade efter vad som är ekonomiskt och praktiskt möjligt. I industrisamhället fanns ett behov av att garantera de äldre en anständig ålderdom efter 65 år, när de i normala fall var helt utslitna. De flesta dog bara några år efter pensioneringen.

Fyrtioalisterna kommer kanske i snitt att leva i nästan 90 år. Trots allt tal om stress är det svårt att tro att särskilt många av dem kommer att vara helt slut redan när de fyller 65 år.

Möjligen uttröttade på sitt gamla jobb, men knappast fysiskt utslitna.

När fyrtioalisterna uppnår pensionsåldern kommer de ha mycket kvar att ge. Detta kommer förhoppningsvis att avspeglas i deras livsstil. De kommer inte att sitta hemma och vänta på att livet ska ta slut.

Under perioden från år 2005 till år 2020 kommer de flesta av dem vara pigga pensionärer utan särskilt mycket ålderskrämpor. De kommer att röra sig mer, roa sig mer och spendera mer pengar än vad människor i sjuttioårsåldern i dag gör. Deras livsstil kommer inte väsentligt att skilja sig från den livsstil som de hade när de var yngre, bortsett från att de kommer att jobba mindre. De flesta av dem kommer säkert att fortsätta ha ett aktivt sexliv. En hel del kommer även att fortsätta skilja sig och gifta om sig.

Marknaden för skönhetsvård och hälsovård kommer att expandera under denna period.

Fyrtioalisterna kommer till skillnad från tidigare generationer äldre inte att få några

samvetskval för att de unnar sig att leva bekvämt och lite lyxigt. Folkuniversitetet, Medborgarskolan och andra som arrangerar vuxenutbildning går strålande tider till mötes. Nya kommersiella radiokanaler kommer troligen att dyka upp som varvar program som Trädgårdsdags med privatekonomiska tips och Bob Dylan-musik.

Först när fyrtiotalisterna närmar sig 80-årsåldern kommer deras behov mer att börja likna sådana behov som vi brukar förknippa med åldringar. Men de kommer fortfarande att vara välutbildade och välartikulerade. Sin förmåga att uttrycka sig kommer de att utnyttja för att ställa krav på att offentliga miljöer ska anpassas efter funktionshindrade. Deras engagemang i sjukvårds- och äldreomsorgsfrågor kommer att vara stort.

Gruppen över 65 år utgör redan i dag 17 procent av befolkningen och en ännu större andel av de röstberättigade väljarna. Att pensionärerna framöver kommer att vara en av de viktigaste väljargrupperna för politikerna att ta hänsyn till råder det ingen tvekan om.

Med tanke på vilka levnadsvanor fyrtiotalisterna är vana vid är det svårt att tro att de kommer att nöja sig med en äldreomsorg som är organiserad på samma sätt som i dag. De kommer att förvänta sig bättre service och större valfrihet. Förhoppningsvis kommer de att ställa krav på att de äldre i så stor utsträckning som möjligt ska "integreras" i det övriga samhället. Målet måste vara att de gamla ska kunna bo var de vill och ändå ha tillgång till den service och den hjälp som de behöver.

I den danska kommunen Farum norr om Köpenhamn bjuds alla över 67 år på två veckors gratissemester på Kanarieöarna. Totalt ska

1 800 ålderspensionärer i Farum skickas på solresa. Det ska spara 15 sjukhemsplatser åt kommunen tror borgmästaren Peter Brixtofte, som vill att det ska bli bättre och roligare att vara pensionär i Farum.²⁰

Att äldreomsorgen förändras i denna riktning är i grunden sunt. Det finns ingen anledning att vi inte ska ha det bekvämt på äldre dagar. Den knepiga frågan är vem som ska stå för kostnaderna för den förbättrade servicen.

16 Tornstam, Odén, Svanborg s 41.

17 Lo-Johansson s 28–29.

18 Broom och Jonsson s 39–40.

19 Idergard, Hellman och Kristersson s 85.

20 Solberg och Zäll.

Arbetsmarknadens
övre åldersgräns

Pensionsåldern bara flexibel nedåt

Samtidigt som medellivslängden har ökat har den faktiska pensionsåldern gått ner. Den genomsnittliga pensionsåldern är i dag 58 år för arbetare och 60 år för tjänstemän.

Det finns en insikt om att denna utveckling i längden inte är hållbar. Det nya pensionssystemet öppnar därför dörren för en mer flexibel pensionsålder. Inte bara nedåt som hittills, utan även uppåt. Den som fortsätter att arbeta efter 65 år får tillgodoräkna sig

pensionspoäng för inkomsten, vilket inte var fallet tidigare. I teorin går det alltså att vänta med att pensionera sig och i stället få en högre månatlig pension senare i livet. Det nya systemet innehåller till och med en morot för att locka äldre att fortsätta jobba. Inkomster som tjänas in efter 61-årsdagen är extra lönsamma ur pensionssynpunkt.

Det har aldrig varit förbjudet att fortsätta jobba efter den formella pensionsåldern. Ändå är det få som har utnyttjat den möjligheten. Varför?

En förklaring kan vara att extra arbetsår inte har givit tillräcklig ekonomisk utdelning. Men den viktigaste förklaringen är att de övriga regelverk som omgärdar arbetsmarknaden inte är anpassade efter en flexibel pensionsålder. De äldre blir av olika skäl utstötta från arbetsmarknaden.

Regeringen vill nu förhindra detta genom att tillämpa Lagen om anställningsskydd, LAS, ända upp till 67 år. Arbetsgivare ska kunna tvingas att mot sin vilja behålla medarbetare även efter de har fyllt 65 år.

Egentligen gäller LAS redan i dag till 67 år, men lagstiftningen är dispositiv, det vill säga arbetsmarknadens parter kan bestämma sig för att inte tillämpa den. Varken SAF eller LO är särskilt intresserade av att börja tillämpa LAS efter 65 år. "För våra medlemmar gäller det inte att få rätt att arbeta till 67 utan om man över huvud taget ska orka arbeta till 65", förklarade LOs förhandlingschef Hans Karlsson när regeringen presenterade förslaget.

Den förre finansministern Kjell-Olof Feldt och nationalekonomen Magnus Henrekson menar att en sådan lagändring till och med kan leda till färre jobb åt äldre. "När 10 procent av alla jobb försvinner varje år, och lika många nya skapas, så kommer de äldre som därmed kommer ut på marknaden att ha en än tyngre ryggsäck i form av ett åtagande för den nye arbetsgivaren. Därmed minskar deras möjligheter ytterligare. Den lag som är tänkt att hjälpa riskerar i stället att stjälpa", skrev de i en debattartikel nyligen.²¹

Feldt och Henrekson föreslår i stället att kollektivavtalen ska sluta gälla vid 61 år. Från denna ålder och uppåt ska en större kontraktsfrihet råda mellan arbetsgivare och arbetstagare. En sådan lösning skulle locka arbetsgivare att anställa äldre, menar de.

"På grund av att de äldre alltid kan välja hel- eller deltidspension kan önskemålen om arbetsvillkor och därtill hörande lönekrav visa sig vara mycket varierande. Äldre personer kan mycket väl ha en helt annan syn på vad som är obekvämt arbetstid jämfört med exempelvis en småbarnsförälder. Eftersom pensionssystemet subventionerar arbete efter 61 blir också lönekraven lägre", hävdar Feldt och Henrekson.

Samtidigt finns det skäl att fråga sig varför gränsen ska gå just vid 61 år. Om större kontraktsfrihet underlättar tillkomsten av nya jobb så är väl detta önskvärt för alla åldersgrupper?

Att äldre personer kan ha andra önskemål om arbetsvillkor än småbarnsföräldrar är inget skäl för att begränsa avtalsfriheten till de arbetstagare som är över 61 år. Det finns många yngre arbetstagare som också kan ha andra önskemål om arbetsvillkor än de som fastslås i kollektivavtalen.

Åldersdiskriminering?

Att många äldre upplever sig utstötta på arbetsmarknaden råder det ingen tvekan om. Av den samhällsbarometer som Sifo publicerade 1999 framgår att de individer som valt att jobba mer än tio år på samma arbetsplats är mer missnöjda än snittet.²² På nästan alla punkter ger de sina arbetsplatser lägre betyg. Det gäller löner och förmåner, arbetets organisation, arbetsklimatet, jämställdheten, cheferna, den interna informationen, arbetsgivaren, trivseln samt de möjligheter som finns till personlig utveckling och till avancemang.

Enligt Anders Leion på Sifo är detta ett helt nytt mönster. Tidigare har de som jobbat en lång tid på samma arbetsplats utmärkt sig genom att vara mer belåtna än andra. De som tillhör denna grupp har gått från att vara mer nöjda till att vara mer missnöjda.

Anders Leion tror att det nya mönstret beror på den ökade förändringstakten på arbetsmarknaden. De som satsat hela sin karriär på samma arbetsplats upplever att den roll de spelar på jobbet blir allt mindre betydelsefull. De håller på att förlora i prestige och inflytande. Att de har många tjänsteår värdesätts inte länge.

I tider av snabba förändringar har de yngre fördelar, eftersom de har lättare att ta in ny kunskap. ”Aldrig tidigare har vi haft så mycket att lära av barnen, och vi erkänner det också öppet”, skriver Nicholas Negroponte, chef för MIT Media Lab, i sitt förord till en bok om den digitala generationsklyftan.²³ Nyligen anställde Microsoft två tonåringar, Michael Furdyk, 17 år, och Jennifer Corriero, 19 år, för att hjälpa företaget att utveckla framtidens program och gränssnitt.

De unga har som regel lättare att ta till sig den nya tekniken än äldre. Detta gäller även på arbetsplatserna. IT-revolutionen har medfört att många företag och organisationer känner ett stort behov av att rekrytera yngre medarbetare.

I boken Tidsmyterna, som utkom 1994, hävdar författarna Sten Axelsson, Arne Granholm och Roger Henning att äldre numera är diskriminerade på arbetsmarknaden. ”Diskriminering av ålder är i dag så vanligt att det uppfattas som självklart”, skriver de.²⁴

De tre författarna beklagar sig över att den tidigare vördnaden för äldre har ersatts av en ”ungdomsdyrkan”. ”Det är en tillbedjan av fysisk hälsa och ett motsvarande förakt för åldrande och begynnande skröplighet”, hävdar de.

Det är svårt att tro att fenomenet att medelålders upplever sig utstötta från arbetsmarknaden går att lösa genom lagstiftning mot åldersdiskriminering. Men de känslor som Granholm, Henning och Axelsson ger uttryck för i boken delas säkert av många i 50- och 60-årsåldern. ”Ett värdigt slut”

Regeringens strävan att höja den genomsnittliga pensionsåldern är inte särskilt gammal. För några år sedan införde den dåvarande arbetsmarknadsministern Margareta Winberg en arbetsmarknadspolitisk åtgärd som kallades för ”generationsväxling”. Förslaget gick ut på att anställda över 63 år frivilligt skulle lämna sina arbeten för att ge plats åt yngre arbetslösa. Den som frivilligt lämnade sitt jobb skulle få 80 procent av lönen fram till pensionen.

En annan åtgärd döptes till OTA, offentligt tillfälligt arbete. Den innebar att långtidsarbetslösa över 55 år skulle sysselsättas inom offentlig verksamhet och erbjudas en ”stimulansersättning” på 45 kronor om dagen. Margareta Winberg fick kritik för att hon beskrev åtgärden som ”ett värdigt slut” på de långtidsarbetslösas arbetsliv.

Även från offentligt håll beskrivs de äldre ofta som ett problem och en belastning. När pensionssystemet reformerades beskrevs förändringen som ett nödvändigt ont. Den förklaring som angavs till varför reformen behövde genomföras var att ”vi lever allt längre och pensionärerna blir allt fler”.²⁵

När Margareta Winberg presenterade sitt förslag om en ”generationsväxling” så var hennes ingångsvärde att de äldre måste lämna plats åt de yngre på arbetsmarknaden. Underförstått: De gamla blockerar jobb som de unga borde få.

Lagar som tränger ut

Varför är det så knepigt att höja den faktiska genomsnittliga pensionsåldern? Förklaringen handlar delvis om lagar och regler, delvis om kultur och vanor.

Den fasta pensionsåldern, som formellt inte finns kvar längre, har bidragit till att etablera 65 år som en ”övre åldersgräns” för arbetsmarknaden. Men det finns även andra lagar som påverkar. Den viktigaste är LAS.

LAS gör arbetsgivare mer försiktiga med att anställa. Detta gäller inte minst äldre medarbetare. Dels för att det ofta upplevs som osäkrare om en äldre person kommer att klara de uppställda kraven, dels för att erfarenheten visar att det är svårare att få äldre personer att sluta om samarbetet inte fungerar.

Vid neddragningar bidrar LAS till att tränga ut både yngre och äldre medarbetare. Enligt principen "först in – sist ut" är det de medarbetare som har varit anställda kortast tid som ska sluta först. Detta är som regel de yngsta medarbetarna. För att arbetsplatsen inte ska tömmas på unga medarbetare väljs ofta lösningen att de äldsta får erbjudanden om förtidspension. Därmed blir det de yngsta och de äldsta som försvinner, medan de medelålders sitter kvar på sina poster.

Under de närmaste åren kommer troligen mängder av förtidspensioneringar att genomföras. Fyrtioåringar kommer att erbjudas förmånliga avtalspensioner för att företag ska kunna minska personalstyrkan och ändå fylla på med yngre medarbetare. Ur företagets synvinkel är agerandet rationellt. Men det innebär att många fullt arbetsföra sextioåringar kommer att stötas ut från arbetsmarknaden.

Ett annat regelsystem som påverkar är kollektivavtalen. Kollektivavtalen bygger på avtal mellan fack och arbetsgivare, men de är skyddade av lagen.

En viktig effekt av kollektivavtalen är att de försämrar de äldres möjligheter att konkurrera med hjälp av lägre löner och annorlunda arbetsvillkor. Den som kommit upp i sextioårsåldern kan sällan arbeta lika intensivt som en trettioåring. Det är inget fel med det. Äldre medarbetare går ofta lugnt och metodiskt till väga, de stressar inte lika mycket som de yngre. Deras erfarenheter gör i gengäld att de har lättare att lösa vissa typer av problem. Kollektivavtalen tar inte hänsyn till att människor är olika. Yngre medarbetare kan få jobba för lägre lön än sina kollegor, men den som har kommit upp i sextioårsåldern har inte motsvarande möjlighet. Därför är ofta äldre medarbetare mindre "lönsamma" för arbetsgivaren.

Från rak till krokig karriär

Lagstiftningen bidrar också till att cementera den kultur som rådde i arbetslivet under industrisamhället. Denna kultur är i sig en viktig förklaring till att äldre trängs ut från arbetsmarknaden.

Ett av de största hindren för äldre att fortsätta förvärvsarbeta efter att de fyllt 65 år är sannolikt våra föreställningar om vilka arbetsuppgifter de i så fall bör utföra. Det mest "naturliga" anses fortfarande vara att de ska fortsätta på samma karriär som tidigare, den som påbörjades för kanske 20-30 år sedan.

Problemet är bara att förutsättningarna för detta ofta inte finns. Många gånger har verksamheten förändrats. De gamla kunskaperna är inte längre användbara. Andra arbetsuppgifter har blivit mer viktiga. De nya arbetsuppgifterna överensstämmer ofta inte med den traditionella bilden av vad som är ett "viktigt" jobb.

Den kultur som genomsyrar arbetslivet bygger på att det bara finns en karriärväg – uppåt. För varje år ska lönen höjas, man ska avancera ännu ett steg i den interna hierarkin. Ett resultat av denna kultur är att kraven ständigt höjs. Det är inte alla som blir mer produktiva med åren. För äldre medarbetare kan det vara knepigt att leva upp till förväntningarna. Både de egna förväntningarna och de som arbetsgivaren ger uttryck för.

Arbetsgivare hjälper ibland medarbetare som inte lyckas att ändå upprätthålla skenet av framgång. Medarbetaren får behålla en fin titel, ett fint arbetsrum och ligga kvar på sin tidigare lönenivå. I sådana fall har naturligtvis arbetsgivaren inget intresse av att medarbetaren ska stanna längre än nödvändigt. Han eller hon får gärna gå med äran i behåll, men det ska helst ske så fort som möjligt.

För att fler gamla ska kunna göra en insats på arbetsmarknaden krävs att den kultur som genomsyrar arbetslivet förändras. Det naturliga är inte länge att bara ha ett jobb under yrkeslivet. Att då och då byta arbetsuppgifter och arbetsgivare är närmast en självklarhet. Karriären behöver inte gå spikrakt uppåt. Ambitionsnivån kan variera under olika delar av

livet. Under vissa perioder är det viktigaste att tjäna mycket pengar, under andra att leva familjeliv. Den som vill utvecklas bör ibland göra arbetsuppehåll för att vidareutbilda sig. Många skulle säkert kunna tänka sig att trappa ner och ta det lite lugnt efter 65-årsdagen utan att för den skull pensionera sig. Det bör vara odramatiskt att på ålderns höst utföra andra arbetsuppgifter än under de mest aktiva och hektiska åren. Efter flera decennier av krävande arbetsuppgifter kan det kanske vara kul att ta ett jobb där man träffar många människor. Ett jobb som inte innebär fullt lika höga krav.

21 Dagens Nyheter 5/5 2000.

22 Samhällsbarometern 1999.

23 Papert s 9.

24 Axelsson, Granholm och Henning s 65.

25 Socialdepartementets webbplats om det nya pensionssystemet.

De nya äldrejobben

Var femte invånare

Andelen av befolkningen som är över 65 år har ökat från ungefär 10 procent på 1940-talet, när folkpensionen infördes, till 17 procent i dag. Snart kommer var femte invånare att ha passerat den formella pensionsåldern.

Även om förändringen av befolkningsstrukturen går långsamt är den omvälvande. På lång sikt påverkas det mesta: kulturlivet, arbetslivet, boendet, skatterna, utbudet av varor och tjänster. Pensionsreformen var en defensiv åtgärd för att möta den i grunden positiva förändringen att människan lever allt längre. Det nya pensionssystemet har undanröjt risken för att fyrtingalisternas pensioner ska bli allt för kostsamma för de yngre generationerna. Men det löser inte problemet hur fyrtingalisterna ska kunna dryga ut sina pensioner om dessa blir för låga. Och det besvarar heller inte frågan vad vi ska göra för att bättre tillvarata pigga åldringars erfarenheter, arbetskapacitet och önskan att göra en insats.

Sverige är det land i världen som i snitt har den äldsta befolkningen. Det betyder att Sverige har mer livserfarenhet per capita än något annat land. Borde inte all denna livserfarenhet kunna utnyttjas på något sätt?

I en bilaga till den senaste långtidsutredningen behandlas frågan om de äldres roll på arbetsmarknaden. Så här skriver författarna:

”Vi måste ställa den viktiga frågan: Vad är det som får så många att börja längta bort från yrkeslivet redan vid 55-årsåldern? Vi blir ju uppenbarligen friskare och friskare och borde därmed kunna ha ett längre, aktivt liv. Vad behöver ändras för att det ska kännas meningsfullt och attraktivt att yrkesarbeta, helt eller delvis, också när man passerat 60?”²⁶

Arbetsmarknaden är i dag organiserad på ett sätt som gör att de äldre stöts ut. I bondesamhället utnyttjades även de äldres arbetskapacitet. Villkoren var hårda och många dog i förtid. Det samma gällde för det tidiga industrisamhället. När beslutet togs om att införa en

allmän folkpensions låg medellivslängden långt under pensionsåldern. Skälet till att pensionen infördes var att de äldre skulle kunna försörja sig när de inte orkade arbeta länge.

I dag ser förhållandena annorlunda ut. Många arbetsuppgifter ställer inte särskilt stora fysiska krav. De går mer ut på att visa omtanke, organisera och tänka självständigt. Sådant som äldre mycket väl kan göra.

Befolkningsstrukturen förändras i hela västvärlden. Det är inte bara Sverige som behöver vidta åtgärder för att hantera att andelen äldre ökar. Men Sverige är tidigt ute. Det är därför rimligt att Sverige också är tidigt ute med att skapa en arbetsmarknad som är anpassad efter vår tid, där även äldre är välkomna.

Många som i dag närmar sig pensionsåldern är trötta på sina gamla jobb och vill inget hellre än att gå i pension. De ser fram emot ett lugnare liv som pensionärer. Men om några år kommer en del av dem att tröttna på att vara lediga. De kommer att upptäcka att deras pension inte ger dem den levnadsstandard som de vill ha. Framför allt kommer de att tycka det är tråkigt att stå utanför den gemenskap som arbetslivet ger. De kommer att vilja göra en insats. Det finns inga biologiska skäl för att pensionsåldern ska vara just 65 år. En del känner sig utslitna när de är 42 år, medan andra skulle kunna fortsätta arbeta hur länge som helst.

Tre sorters arbetsuppgifter för äldre

Eftersom alla människor är olika är det orimligt att hålla fast vid en enhetlig pensionsålder. Det bör betraktas som fullt naturligt att fortsätta på sitt gamla jobb efter 65-årsdagen. De regler som i dag motverkar detta bör ändras. För den som behöver trappa ner men ändå vill göra en insats är det lätt att se åtminstone tre tänkbara alternativ:

- Att fortsätta arbeta åt sin tidigare arbetsgivare, men göra det på en lägre ambitionsnivå. Färre timmar, delvis andra arbetsuppgifter.
- Att erbjuda sina kunskaper och sina erfarenheter till företag som vill nischa sig mot en äldre kundkrets. Vad är det som denna kundkrets efterfrågar? Vilken pedagogik krävs för att väcka de äldres intresse?
- Att utföra olika typer av tjänster som ökar livskvaliteten. Barnomsorg, äldreomsorg, matlagning, trädgårdsskötsel med mera, med mera.

IT-mamma och hustekniker

Det är inte svårt att komma på exempel på nya jobb som skulle vara särskilt väl lämpade för äldre:

IT-mamma:

På IT-företagen jobbar många unga medarbetare. Dessa medarbetare skulle kanske trivas ännu bättre om det på jobbet fanns en IT-mamma som pysslade om dem, bjöd på kakor, uppmanade dem att inte spela dataspel hela nätterna och så vidare.

Konsultföretaget Sagt & Gjort i Stockholm har anställt fem personer över 55 år – den äldsta 82 – för att förbättra arbetsmiljön och vidga perspektiven. De flesta av företagets övriga medarbetare är under 30 år.²⁷

Seniorängel:

Det ökande antalet företag gör att det finns ett växande behov av ”kloka gubbar” och ”eller kloka gummor” som kan fungera som rådgivare åt unga ivriga företagare. 65-åringar som själva har drivit företag, eller har särskilda kunskaper inom en viss bransch, bör ha goda förutsättningar att passa för denna arbetsuppgift. Fyrtioalisterna kommer när de blir gamla att ha mer pengar än vad dagens pensionärer har. En del av dem kommer kanske att vilja investera dessa pengar i spännande affärsidéer.

Tidningen Dagens Industri publicerade tidigare i år en artikel om IT-konsultföretaget Micro Systemation. För några år sedan var företaget illa ute och VD:n Henrik Tjernberg tvingades ta ett Finax-lån för att hålla igång verksamheten. Flera riskkapitalister och en bank tackade nej till erbjudandet att investera i företaget. Då gick Henrik Tjernbergs faster in med ett lån på 2,5

miljoner kronor. När DI-artikeln skrevs värderades Micro Systemation till 600 miljoner kronor.²⁸

Antikhantverkare:

Yngre personer känner ofta inte till den teknik som användes förr i tiden. Det borde finnas en marknad för äldre med hantverksskunnande, som kan bygga nytt i gammal stil.

Hustekniker:

För att de gamla ska kunna dra nytta av fördelarna med IT krävs handledare som på ett lättbegripligt sätt kan förklara hur den nya tekniken fungerar. Helst någon som kan komma hem och visa på plats. Det är bara en tidsfråga innan Bredbandsbolaget med Jonas Birgersson i spetsen kommer att börja anlita "hustekniker" i 70-årsåldern som ska åka ut till pensionärshushållen och förklara hur de nya elektroniska tjänsterna ska användas.

Frilansande sagotant:

I Veteranposten berättades tidigare i år om pensionären Karl-Erik Arosenius, som en gång i veckan kommer till daghemmet Gröngarn i Enköping för att läsa sagor.²⁹ Sagoläsning blir aldrig omodernt. Berättare med särskild bra sagoröst skulle kunna serva ett helt nätverk av daghem, förskolor och barnbibliotek.

Städgubbe:

Barnfamiljer där båda föräldrarna arbetar heltid, alternativt där det bara finns en förälder, kommer alltid att behöva hjälp med praktiska hushållstjänster.

Extrasläkting:

Även om dagens äldre i snitt har fler anhöriga i livet än vad deras hade i motsvarande ålder kommer det tyvärr alltid att finnas gamla som är ensamma. De gamla behöver någon att prata med.

Brevbärare:

Vem ska bära ut alla paket som säljs via Internet?

Naturmänniska:

I en tid när många barn växer upp i städerna kan det behövas någon som tar med skolklasser på guidade turer i naturen.

Faktagranskare:

Den svenska grundskolan är bra på att lära eleverna att tänka fritt, men dålig på att förmedla traditionella baskunskaper. Därför skulle alla kunskapsföretag med yngre medarbetare behöva någon äldre person som korrekturläser och faktagranskar alla texter.

Skjortstrykare:

Vem född efter 1960 kan stryka en skjorta snyggt?

Pensionärsreseguide:

Framtidens pigga pensionärer kommer att efterfråga stimulerande fritidsaktiviteter. En stor marknad kommer att bli turistresor som riktar sig till äldre. För sådana resor kan det vara en fördel med jämnåriga reseledare. Redan i dag är var fjärde tågluffare pensionär.³⁰

Privatekonomisk rådgivare:

För den som har ett sparkapital finns det i dag ett stort utbud av olika placeringsalternativ. Vilket är bäst? Banker och försäkringsbolag som vill locka till sig äldre småsparare som kunder gör klokt i att satsa på rådgivare som förklarar så att kunderna förstår, och som själv känner igen sig i den situation som kunderna befinner sig i.

Nostalgiexpert:

För den som ägnar sig åt marknadsföring kan det vara bra att veta vilken musik dagens gamla lyssnade på när de var unga. På samma sätt som det i dag finns experter på ungdomars åsikter och värderingar kommer det framöver att finnas en växande efterfrågan på expertkunskap om de äldres önskemål och intressen.

Trädgårdsmästare:

Många vill ha en vacker trädgård. Färre sitter inne med tillräckliga kunskaper och har tillräckligt med tid för att planera en sådan. Då kan det vara bra att anlita någon äldre person med ”gröna fingrar” och lång egen erfarenhet.

Äldreredaktör:

Liksom många medier i dag har särskilda redaktörer som bevakar ungdomsfrågor borde det finnas en växande marknad för att bevaka frågor som intresserar en äldre målgrupp. Kanske kommer Jan Stenbeck att komplettera Z-TV med en särskild kanal som vänder sig till äldre? Han tillhör ju själv snart målgruppen. Varför inte starta Senior-TV?

Ärendefixare:

För många som har ont om tid vore det bra att kunna anlita någon som hjälper till med att utföra ärenden, som att gå till kemptvätten, Systembolaget och Posten.

Syftet med ovanstående exempel är att visa att det är lätt att tänka sig arbetsuppgifter som äldre skulle kunna utföra. Det finns förstås många ”traditionella” jobb som lika gärna kan utföras av en pigg 75-åring som av en pigg 25-åring. Särskilt inom tjänstesektorn.

26 Bilaga till LU 1999/2000 s 11.

27 Dagens Nyheter 10/1 1999.

28 Dagens Industri 21/3 2000.

29 Veteranposten nr 1 2000.

30 Helsingborgs Dagblad 26/2 2000.

Fyrtioalisternas utmaning

Fyra olika handlingsalternativ

Pensionssystemet har redan reformerats för att undvika att pensionskostnaderna skjuter i höjden när den stora generation som föddes under 1940-talet går i pension. Pensionsreformen löser problemet hur framtidens pensioner ska betalas, men den löser inte problemet hur framtidens pensioner ska räcka till. Den besvarar heller inte frågan vad som ska göras för att möta det ökade behov av sjukvård och äldreomsorg som troligen kommer att uppstå.

Om fyrtioalisterna vill ha höga pensioner, bra sjukvård och bra äldreomsorg när de blir gamla har de i dag i princip fyra olika handlingsalternativ:

- De kan snabbt öka sitt privata sparande så att de själva har pengar vid behov.
- De kan chansa på att framtida generationers skattebetalare när det väl kommer till kritan kan övertalas att betala högre skatter.
- De kan verka för att en ”frizon” införs för äldre på arbetsmarknaden som gör att alla över en viss ålder undantas från arbetsmarknadens regelsystem.
- De kan verka för att arbetsmarknadens regelverk reformeras i syfte att förhindra att de själva och andra stöts ut från, alternativt aldrig släpps in på, arbetsmarknaden.

För alternativ ett finns det inte mycket tid kvar om fyrtiotalisterna ska gå i pension när de är i sextioårsåldern. De flesta är överens om att det inte går att höja skatterna. Alltså är alternativ två uteslutet. Återstår alternativ tre och fyra, de alternativ som gör det möjligt för den som vill att fortsätta förvärvsarbete efter att de fyllt 65 år.

Slopa ålderstaket på arbetsmarknaden

När fyrtiotalisterna fyller 65 kommer de uppskattningsvis att ha 15–25 år kvar att leva i snitt. Under huvuddelen av dessa år kommer de att vara fullt friska, inte lida av några allvarliga ålderskrämpor. Vad ska de göra under dessa friska år?

Många tycker det är roligare att vara lediga än att jobba. Men den som vill fortsätta jobba och tjäna pengar efter 65 år måste naturligtvis kunna göra det. Det kan finnas ekonomiska skäl för att inte lämna arbetsmarknaden. Men det kan också finnas sociala skäl. Det är kul att hjälpa till.

Att fyrtiotalisterna är så många kan betraktas som ett problem. Men det kan också betraktas som en möjlighet. Historiskt är det ett vanligt fenomen att ”stora generationer” driver utvecklingen framåt.

Under 1800-talet handlade det om 1820- och 1830-talens stora barnkullar. När de kom i skolåldern blev utbildningsfrågan stor, när de blev vuxna och skulle försörja sig själva blev det nödvändigt att öka näringsfriheten. När de blev gamla uppstod en debatt kring åldringsfrågan.

Under 1900-talet har det varit fyrtiotalisterna som drivit utvecklingen framåt. I kraft av att de är så många har de redan tvingat fram ett nytt pensionssystem. Nu har de chansen att medverka till att synen på ålderdomen förändras. Gamla människor är inte ”förbrukade”. Det finns ingen anledning att dra en gräns vid en viss ålder då arbetslivet ska ta slut. Var och en bör kunna välja med utgångspunkt från sina önskemål och ekonomiska förutsättningar.

Det handlar inte om att de äldre ska behöva ägna sig åt slitsamt kroppsarbete.

Arbetsmarknaden förändras. De fysiskt krävande arbetsuppgifterna utförs i allt större utsträckning av maskiner. De arbetsuppgifter som återstår handlar mer om sådant som att visa omtanke, ta initiativ och tänka självständigt. Det finns ett växande behov av kloka råd och erfarenheter. Sådant bör äldre ha goda förutsättningar att kunna hjälpa till med.

Det ligger i de yngre generationernas intresse att åtminstone inte alla fyrtiotalister pensionerar sig direkt när de fyller 65 år. Men det ligger nästan ännu mer i fyrtiotalisternas eget intresse. Ju färre som arbetar, desto mindre pengar kommer det att finnas till pensioner och äldreomsorg.

Ålder är relativt. När Karl V dog år 1380 hade han rykte om sig att vara en vis gammal åldring. Han var 42 år. Många av dagens 65-åringar är som 55-åringar var förr.

Människor har olika förmåga och olika önskemål. En del blir sjuka och måste gå i pension när de är 55 år, andra kanske kan fortsätta arbeta och tjäna pengar långt efter 70-årsdagen. En del sparar för att kunna gå i pension så tidigt som möjligt, andra skulle kanske vilja fortsätta arbeta efter att de fyllt 65 för att dryga ut hushållskassan.

Det kommer att ta tid att ändra den kultur som i dag genomsyrar arbetsmarknaden. Därför är det viktigt att processen inleds så fort som möjligt. En första viktig åtgärd är att ändra de två regelsystem som främst bidrar till att stöta ut de äldre från arbetsmarknaden: Lagen om anställningsskydd, LAS, samt kollektivavtalen.

Att införa undantag från dessa regelsystem för alla över 61 år, som den tidigare finansministern Kjell-Olof Feldt och nationalekonomen Magnus Henrekson har föreslagit, kan kortsiktigt minska problemen. Men det riskerar samtidigt att leda till nya snedvridningar och orättvisor. Om ökad kontraktsfrihet kan bidra till att skapa fler jobb för alla över 61 år bör detta även gälla för andra. Därför förordar vi alternativ fyra, att arbetsmarknadens regelsystem

reformerar i syfte att förhindra att fyrtiotalister och andra stöts ut från, alternativt inte släpps in på, arbetsmarknaden.

Det är dumt att organisera samhället med utgångspunkt från en viss medellivslängd eller en viss ålder alla förväntas sluta förvärvsarbete. Det behövs enhetliga regelsystem som gör det möjligt för alla som vill och har förmåga att delta i arbetslivet, oavsett ålder. Att bidra till en mer bejakande syn på de äldres roll i samhället är en stor och viktig utmaning för fyrtiotalisterna.

Källor

Albom, M. (1997), *Tisdagarna med Morrie*. Stockholm: Forum.

Axelsson, S., Granholm, A & Henning, R. (1994), *Tidsmyterna – om medelålders på arbetsmarknaden. Studier & debatt*. Stockholm: SNS Förlag.

Bilaga 8 till LU 1999/2000 (2000), *Kommer det att finnas en hjälpande hand?* Stockholm: Finansdepartementet.

Bush Zetterberg, K. (1996), *Det civila samhället i socialstaten. Inkomstkällor, privata transfereringar, omsorgsvård*. Socialstatsprojektet 1996:2. Stockholm: City University Press.)

Broomé, P. & Jonsson, P. (1994) *Äldreomsorgen i Sverige*. Stockholm: SNS Förlag.

Computer Sweden (25/1 2000), "Dator ger blindas synen åter".

Dagens Industri (21/3 2000), "Bara faster trodde på hans företag. Hennes lån på 2,5 miljoner räddade IT-bolaget när riskkapitalet svek."

Dagens Nyheter (10/1 1999), "Mormor är bra för kreativiteten. Kommunikationsbyrån Sagt och Gjort anställde fyra personer mellan 55 och 81 år för att öka trivseln och bredda perspektiven".

Dagens Nyheter (26/11 1996), "Inte rätt att låta 40-talisterna betala".

de Beauvoir, S. (1970), *Ålderdomen*. Översättning: (1976). Stockholm: Awe/Gebbers.

Feldt, K-O & Henrekson, M. (5/5 2000), *Dagen Nyheter*, "Sänk pensionsåldern hellre än att höja".

Folkhälsorapport 1997 (1997), *SoS-rapport 1997:18*, Socialstyrelsen.

Hayflick, L. (1994), *How and Why We Age?*, Reprint edition (1996). New York: Ballantine Books.

Helsingborgs Dagblad (26/2 2000), "Luffarna har blivit pensionärer".

Idergard, T., Hellman, J. & Kristersson, U. (1993), *Generationskriget*, Stockholm: Timbro.

Johansson, B. (1998), Det nya pensionssystemet. Stockholm: SNS Förlag.

Myrdal, A. & Myrdal, G. (1934), Kris i befolkningsfrågan (Omtryck av andra upplagan 1997). Stockholm: Bokförlaget Nya Doxa.

Papert, S. (1997), Hur gör giraffen när den sover? Skolan, datorn och kunskapsprocessen. Göteborg: Daidalos.

Samhällsbarometern 1999 (28/1 1999), Sifo Research & Consulting.

Solberg, B. & Zäll, F. (2000), Farum – en yndig kommun. Liberalt systemskifte i praktiken, Stockholm: Timbro/Centrum för välfärd efter välfärdsstaten.

Teknisk Framsyn – Hälsa, medicin och vård. (2000), Rapport från Teknisk Framsyn – Panel 1. Stockholm: Ingenjörsvetenskapsakademien.

Tornstam, L., Odén, B. & Svanborg, A. (1982), Äldre i samhället – förr, nu och i framtiden. Del 1: Teorier och forskningsansatser. Stockholm: Liber Förlag.

Socialdepartementets webbplats om det nya pensionssystemet (2000). Tillgänglig: www.pension.gov.se (2000-04-13).

Veteranposten (nr 1 2000), ”Dagis med egen sagofarfar”.

Om författarna

Jonas Hellman och Markus Uvell är grundare av analysföretaget United Minds AB. United Minds, som grundades i oktober 1999, erbjuder samhälls- och framtidsanalys. Mer information om företaget finns på webbplatsen: www.unitedminds.nu

Jonas Hellman arbetade 1996–1999 på SAF, där han bland annat var talskrivare åt ordförande och VD. 1991–1996 var han ledarskribent i Svenska Dagbladet. Han har tidigare bland annat utkommit med böckerna Det blommar i Skolsverige (2000) och Irland – den globala ön (1999).

Markus Uvell var 1994–1999 verksam vid pr-företaget Kreab, där han var seniorkonsult och ingick i ledningsgruppen. Nyligen utkom han med boken Rebeller – IT-företagen och samhället (1999). Han är även kolumnist på IDGs webbplats: www.idg.se

Pensionsforum är en nybildad ideell förening som bland annat har till uppgift att följa det nya pensionssystemets konsekvenser för individer och samhälle, hur det svenska pensionssystemet förhåller sig till andra länders system, hur arbetsmarknaden kan förbättras för äldre samt hur den framtida äldrevården ska finansieras och organiseras.

Styrelsen består av Kjell-Olof Feldt ordf., Tommy Möller, statsvetare, docent, Magnus Henrekson, nationalekonom, docent, Joakim Palme, sociolog, docent, Gullan Lindblad, fd riksdagsledamot. Verkställande direktör är Ann Lindgren med bakgrund som journalist. Bakom föreningen står försäkringsbolagen KPA, Livia (Merita Nordbanken), Länsförsäkringar Liv, Skandia, SEB Trygg Liv, SparFond/SparLiv (Föreningssparbanken) och SPP.